

Виховання і навчання у Давній Греції і Давньому Римі

У Давній Греції, яку утворювали невеликі рабовласницькі міста-держави, найоригінальніші системи виховання існували в Спарті - головному місті Лаконії, і в Афінах - головному місті Аттики, які виховували дітей заможного повноправного населення в дусі зневажливого ставлення до фізичної праці й до людей праці (неповноправного населення і рабів).

У Спарті виховання мало військово-фізичний характер. Його головним завданням була підготовка мужнього, фізично розвиненого, здорового, загартованого й витривалого воїна - захисника земельної аристократії. Виховання було державним і суворо контролювалося з перших днів народження дитини: новонароджених оглядали у спеціальному місці (лесха) і повертали батькам лише здорових дітей. З семи років хлопчиків, які до цього жили вдома, віддавали у державні навчально-виховні заклади (агели), в яких вони перебували до 18 років під наглядом вихователів-педономів. В агелах вихованців привчали зносити голод, холод і спеку. Вони спали на земляній підлозі, отримували на рік тільки один плащ, погано харчувалися. Майже весь час їх тренували зі стрибків, бігу, метання списа та диска, боротьби, а на дозвіллі вони розважалися військовими іграми, вчилися співати і грати на музичних інструментах. Вихованці брали участь у нічних облавах на рабів (криптіях). З 15-річного віку юнаки мали право носити зброю і брали участь у криптіях. Кожен рік навчання завершувався публічними випробуваннями - агонами.

Розумовому вихованню дітей і молоді в Спарті приділяли мало уваги. Усі зусилля були спрямовані на виховання беззаперечного послуху, витривалості, вміння долати труднощі й незгоди. Дорослі, які відвідували агели, проводили з вихованцями бесіди про державні закони і порядки, про стійкість і мужність предків, моральні якості спартіатів.

Юнаків 18-20 років об'єднували в групи ефебів, у яких вони відбували військову службу. Дівчата також проходили військово-фізичну підготовку, щоб разом з дорослими жінками під час воєнних походів чоловіків тримати в покорі рабів і охороняти місто-державу.

Рабів у Спарті, як і в усій Давній Греції, вважали "знаряддям, що вміє говорити". Вони були позбавлені всіх прав, у тому числі й на освіту.

Афінська система виховання дещо відрізнялася від спартанської. Тут виховання мало індивідуальний характер. Афіни прагнули до поєднання розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку. Метою виховання була гармонійно розвинена, досконала внутрішньо і зовнішньо особистість.

До семи років хлопчиків і дівчаток виховували в сім'ї. Відтак хлопчиків навчали в школах, а дівчатка здобували домашнє, сімейне виховання під наглядом матерів або інших жінок. Виховання дівчат було обмеженим і замкнутим, вони перебували здебільшого в окремих частинах житлових приміщень (гінекеях). Школи були платними, а тому не для всіх доступними. Навчання дітей із заможних родин полягало у поєднанні розумового, фізичного, морального і естетичного виховання; трудового виховання дітей не існувало, оскільки фізична праця вважалась обов'язковою тільки для рабів.

Хлопчики 7-14 років навчалися у приватних школах граматистів і кіфаристів (музики). Заняття проводили вчителі, яких називали дидаскалами (грец. *didaskalos* - навчаю). Учні до школи та додому супроводжували раби-педагоги. У школах граматистів навчали писати, читати та лічити; писали на воскових дощечках паличкою (стилем), лічили на пальцях, камінцях і рахівницях. У школах кіфаристів учнів, крім елементарної грамоти, вчили співати, грати на музичних інструментах, декламувати уривки з "Одіссеї", "Іліади" та інших художніх творів.

У школі палестрі (школі боротьби) під керівництвом учителів-педотрибів (учителів гімнастики) підлітки та юнаки 14-15 років навчалися п'ятиборства (біг, стрибки, боротьба, метання диска і списа), а також плавання.

Юнаки 17-18 років з родин найзаможніших аристократів виховувались у гімнасіях (гімназіях), в яких вони вивчали філософію, політику, літературу та займалися гімнастикою. Юнаки 18-20 років готувалися до військової служби (опановували навички володіння зброєю, вивчали морську справу, фортифікацію, військові статuti, закони держави).

З IV ст. до н. е. (з часу походів Александра Македонського) до I ст. н. е. грецька культура поширилася на величезній території. Цей період грецької історії називають епохою еллінізму. Нові умови життя відчутно вплинули на виховання і навчання. Передусім освіта стала громадською справою, особливе службове становище було відведене вчителю. Шкільні будівлі утримували правителі й багаті меценати. У школах вчилися й дівчата. Розпочалося впровадження систематичних навчальних планів. Александрійські вчені обґрунтовували новий зміст освіти. Кожен учень мав певне місце в школі, а кращих з них преміювали. Змінилися й методи навчання, у процесі якого почали використовувати письмове приладдя і практику записування лекцій. На цю пору припадає створення підручників і правил термінології. Виховне значення мали свята, дні спогадів про визначні події, екскурсії до місць видатних подій.

Тогочасна система освіти складалася з таких ланок: елементарна школа грамоти (7-12 років), граматична школа (12-16 років), гімназії (15-18 років), ефебії (18- 19 років), філософська школа (20-22 роки).

Грецька школа еллінського періоду стала зразком для середньовічної Європи, адже цей тип виховання був загальним, не прив'язаним до певного державного ладу, касті, класу.

Система виховання у Давньому Римі склалася в VI- I ст. до н. е. Соціально-класове розшарування населення країни (рабовласники, вільне привілейоване населення - патриції та вершники, бідне населення - плебеї) позначилося й на системі виховання: для дітей бідноти тут існували елементарні приватні й платні школи (читання, письмо, лічба); для дітей привілейованих верств - граматичні школи, в яких вони вивчали граматику, латинську і грецьку мови, риторику, елементи історії та літератури. У школах обох типів навчалися тільки хлопчики. В останні століття республіканського Риму діяли школи риторів, у яких діти знаті готувалися до державної діяльності, вивчали риторику, філософію, правознавство, грецьку мову, математику, музику. Навчання в школах було платним.

У середині I ст. до н. е. платні граматичні та риторські школи було перетворено на державні. Якщо в Давній Греції спостерігалася тенденція переходу від державного виховання до приватного, то в Давньому Римі відбувався зворотний процес. Імперія, яка надто розрослася територіально, потребувала величезної кількості відданих їй чиновників. Завдання їх підготовки постали перед школами вищого типу - граматичною і риторичною. Елементарна школа тепер повинна була виховувати вірнопідданих громадян. Учителі, ставши службовцями, отримували державну платню.

У період існування імперії було відкрито й жіночі риторичні школи, а також спеціальні школи для підготовки лікарів, юристів, архітекторів та інших спеціалістів. У Давньому Римі виникає вища школа університетського типу (Атенеум). В останнє століття існування Римської імперії освіта, як і вся культура, переживала занепад.

Елементи педагогіки у філософських системах давнього світу

У Давній Греції та Давньому Римі зародилися перші педагогічні теорії, які на той час ще не виокремилися з філософії в самостійну науку. Їх авторами були Сократ, Платон, Аристотель, Демокріт і Квінтіліан.

Давньогрецький філософ Сократ (469-399 до н. е.), який більшу частину свого життя присвятив філософії та педагогічній діяльності, заперечував можливість і необхідність пізнання світу й природи через нібито недоступність їх людському розуму, вважав, що людина повинна пізнати тільки себе, самовдосконалюватися морально. Найвищою доброчесністю, на його переконання, є мудрість, яка стримує пристрасті й афекти.

Сократ є одним з основоположників теорії про "добру природу" людини незалежно від її статі та походження. Головне завдання вихователя, за його твердженням, полягає у пробудженні кращих душевних сил особистості. Це пробудження він називав "другим народженням". Учительську діяльність він вважав важливішою за обов'язки батьків. Головним принципом такої діяльності має бути відмова від примусу й насилля, а найдієвішим засобом виховання - переконання.

Виходячи з ідеї самопізнання, Сократ розробив евристичний метод навчання, за яким вчитель повинен доводити хибність уявлень учнів, а відтак підводити їх до правильного розуміння істини. Цей метод навчання (евристична бесіда, сократичний метод), на його думку, розвиває мислення, сприяє розумовому розвитку. Так він навчав своїх учнів, яких збирав у храмах, на майданах і в парках. Цей метод широко використовують у сучасних школах.

Про твори Сократа нічого не відомо. Своє вчення він викладав усно.

Учень Сократа Платон (427-347 до н. е.), автор праць "Держава", "Закони", "Федр", "Бенкет", "Тімей" та ін., займався педагогічною діяльністю в Афінах, де при гімнасії Академія заснував філософську школу.

Платон вважав, що світ поділяється на потойбічний, вічний світ ідей (царство добра і світла) та на перехідний світ уявлень, де немає нічого постійного і зрівноваженого. Він заперечував можливість пізнання об'єктивного світу, вважаючи знання людини суб'єктивними й відносними. Пізнання, на його думку, є пригадуванням людиною ідей зі світу, в якому колись перебувала її душа і про який вона забула, з'єднавшись з тілом. У своїх творах він наводив проект держави, яка складається з таких прошарків суспільства, як філософи, воїни, усі інші (ремісники, хлібороби, торговці тощо). Філософи і воїни, на його погляд, не мають права на сім'ю, оскільки вона відволікає від державних справ.

Використовуючи досвід афінської та спартанської систем виховання, Платон першим у світі обґрунтував систему освіти і виховання підростаючого покоління. Метою виховання він вважав формування "і тіла, і душі найпрекраснішими". Він обстоював державне, суспільне виховання дітей і першим обґрунтував необхідність відкриття державних дитячих дошкільних закладів.

Відповідно до пропонованої ним системи виховання діти 3-6-річного віку мають здобувати виховання "на майданчиках" при храмах, де жінки-вихователі, призначені державою, розвивали б їх через ігри, казки, пісні, бесіди тощо. Діти 7-12 років (хлопчики і дівчатка) в державних школах повинні опановувати читання, письмо, лічбу, музику і співи. Для підлітків 12-16 років мають бути створені школи-палестри, а для юнаків 16-18 років - гімнасії. Молодь 18-20 років має відбувати військову підготовку в групах ефебів. Найздібніші молоді люди віком від 20 до 30 років можуть

здобувати вищу освіту. Вивчаючи філософію, астрономію, арифметику, геометрію, музику, вони готуватимуться до виконання важливих доручень у державі. Найздібніші та найосвіченіші особи віком від 30 до 35 років можуть удосконалювати свою освіту, щоб згодом стати керівниками держави. Після 50 років вони звільняються від керівництва державою і можуть самовдосконалюватися. Представники третьої верстви (ремісники і хлібороби) виховуються у процесі практичного життя. Платон зневажливо ставився до фізичної праці, вважав, що навчання не повинно мати трудового характеру.

Учень Платона, філософ і вчений Аристотель (384- 322 до н. е.) у науці пішов своїм шляхом ("Платон мені друг, але істина дорожча"). Він був вихователем Александра Македонського, очолював засновану ним в Афінах школу - Лікей.

Педагогічні ідеї Аристотель виклав у філософських творах "Політика", "Нікомахова етика", "Метафізика", "Про душу" та ін. Він допускав одночасне і нероздільне існування матеріальних речей і нематеріальних ідей в єдиному світі, які співвідносяться між собою відповідно як речовина і форма, що в єдності характеризують певну річ. За Аристотелем, об'єктом пізнання є не ідеї, а реальне буття. Без відчуттів немає знань. Пізнання починається з відчуттів, які є основою загальних понять.

Аристотель вважав, що людина наділена рослинною душею (її функції - розмноження і харчування), тваринною душею (відчуття і почуття) і розумом, а тому потребує всебічного (фізичного, розумового та морального) виховання. Починати слід з фізичного виховання.

Уперше в історії педагогіки він зробив спробу вікової періодизації, яку, вважав, слід враховувати у процесі виховання: від народження до 7 років; від 7 років до настання статевої зрілості - 14 років; від 15 до 21 року, тобто до змужніння. Критерієм такої періодизації вважав особливості розвитку особистості. В ідеальній державі Аристотель допускав існування сім'ї, яка виховує дитину до семи років.

Аристотель обґрунтував важливість діяльності у вихованні та навчанні ("Коли вчаться, то не грають", "Молодь потрібно готувати не для забави"). Він вважав, що все життя людини повинно бути діяльним, маючи на увазі діяльність душі з удосконалення певних добродетелей. Учений був переконаний, що фізична праця принижує вільнонароджених і забирає час, призначений для розвитку інтелектуальних сил. Категорично він виступав проти навчання дівчат і жінок, вважаючи, що вони за своєю природою істотно відрізняються від чоловіків і тому освіта не дасть їм користі"

Цінні думки про виховання містять фрагменти творів представника античного матеріалізму Демокріта (460- 370 до н. е.), який обстоював ідею гармонійного розвитку особистості, вважав метою виховання підготовку молоді до реального життя.

На його думку, виховання й навчання облагороджують людину, розвивають розум і роблять її щасливою, тому дорослі мають надати дітям змогу вчитися. У процесі навчання слід прагнути не до багатознайства, а до оволодіння мудрістю, яка допоможе "добре мислити, добре говорити, добре діяти". Цього досягають не лише навчанням, а й завдяки добродійному прикладу дорослих, які оточують дитину.

Демокріт один із перших висловив думки про необхідність виховання відповідно до природи дитини (принцип при родовідповідності), про важливу роль праці у вихованні й навчанні, обґрунтував перевагу праці перед "спокоєм". Будь-який вид праці, за його словами, приємніший, ніж бездіяльність, а позитивних наслідків у навчанні можна досягти лише завдяки трудовим зусиллям. Навчання він розглядав як серйозну трудову діяльність.

Значної уваги Демокріт надавав проблемам виховання дітей у сім'ї, батьківському авторитету. На його думку, розсудливість батька є найдійовішою настановою для дітей. Він вважав кращим того, хто добродієсний своїми внутрішніми переконаннями, а не того, хто побоюється закону чи сили. Той, кого утримує від негативних вчинків закон, здатний грішити таємно, а той, хто дотримується обов'язку відповідно до своїх переконань, не здатний ні таємно, ні явно вчинити щось погане.

Демокріт написав до 70 творів, проте до нас дійшли лише їх фрагменти.

Теоретична педагогіка Давнього Риму найвиразніше представлена творами Квінтіліана Марка Фабія (прибл. 35-96), автора праці "Про виховання оратора" (12 книг). Упродовж двадцяти років він утримував першу в Давньому Римі відкриту риторичну школу.

Педагогічна теорія Квінтіліана ґрунтується на його вченні про позитивну природу людини. На його думку, всі діти мають здібності до навчання, яке треба починати з раннього віку, причому краще навчати їх у школі, ніж удома. Навчання повинно чергуватися з відпочинком і грою. Надаючи великого значення у розвитку дитини мові, вимагав, щоб усі, хто виховує дітей, добре її знали. Відчутну роль у вихованні відводив музиці та естетичному вихованню.

Згідно з його вченням, кожна людина обдарована природою, тупих дітей немає. За поєднання природних даних і виховання майже кожен може стати оратором. При цьому визначальна роль належить вихованню, метою якого є підготовка освіченого, здатного до активного громадського життя оратора.

Не обминув увагою Квінтіліан і проблеми дидактики. Він радив одночасно вивчати кілька предметів, чергуючи їх, використовувати для засвоєння знань систему вправ і повторення, поєднувати заучування матеріалу з його осмисленням, ураховувати індивідуальні особливості учнів у навчанні, дбати, щоб діти відчували радість від навчання.

Уперше в історії педагогіки він сформулював вимоги до вчителя, який повинен любити дітей, в усьому бути для них хорошим прикладом, розмовляти чистою мовою, бути освіченим. Особливим вимогам має відповідати, на його погляд, вчитель молодших класів, оскільки його помилки важко виправити. Щоб працювати у школі вищого рівня, вчитель спершу має попрацювати певний час в елементарній школі.

Педагогічні ідеї Сократа, Платона, Арістотеля, Демокріта, Квінтіліана набули розвитку у творах грецьких і римських філософів - Ціцерона, Лукреція, Плутарха, Сенеки та ін. їх вивчали українські просвітники Феофан Прокопович, Іван Вишенський та ін.